

ПРОБЛЕМА СПОРІДНЕНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА БАЛКАНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПІСЕННОСТІ У ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИХ СТУДІЯХ ІВАНА ФРАНКА

Ірина Мельничук

Анотация: В статията се разглеждат въпроси, свързани с дейността на Иван Франко като учен фолклорист. Вниманието е насочено към онези трудове на изследователя, които са посветени на епическото творчество на балканските народи, на търсенето на генетични връзки на южнославянското историческо песенно творчество с украинските думи и исторически песни.

Ключови думи: народен епос, историческо песенно творчество, балада, юнашки песни

Безмежно обдарований, працездатний, наділений феноменальною пам'яттю, Иван Франко досі залишається неперевершеним як збирач, організатор і дослідник фольклорних записів, автор багатьох студій, присвячених питанням народної поетичної творчості, виконавець і видавець фольклорних творів. Спектр його фольклористичної діяльності не обмежувався дослідженням лише пісенної творчості. У численних дослідженнях вчений виступає як знавець народних оповідань, народної апокрифічної традиції, пареміографії та пареміології.

Але найбільше зацікавлення викликало одне з найскладніших у фольклористиці питань – питання про закономірностей розвитку народного епосу. Вивчення героїчного епосу та історичної пісенності одного народу дозволяє встановити різноманітність жанрів, пов'язаних тематикою та поетичною образністю з подіями історії даного народу. Аналіз цих жанрів дає змогу гіпотетично встановити етапи розвитку народного епосу. У випадку, коли дослідження обмежуються творчістю одного народу, гіпотези часто залишаються недоведеними. Лише історико-порівняльний аналіз фольклору, що виявляє одні і ті ж етапи розвитку поетичної творчості у різних народів, дає підставу зробити висновки про закономірності появи, розвитку та відмирання тих чи інших форм відображення дійсності. Епос слов'янських народів і став для І. Франка благодатним матеріалом щодо з'ясування процесів розвитку народної творчості і розкриття того, як ускладнювалася і змінювалася образна система, поетична мова мистецтва. Саме з його діяльністю пов'язаний новий етап у розробці питання зв'язків української та

південнослов'янської епічної творчості.

Особливо важливим є внесок Івана Франка у розробку методологічних основ порівняльного вивчення народної уснопоетичної творчості, а також критика тверджень представників так званої історичної школи, які вважали, ніби в руках дослідника кожна епічна пісня є яскравою ілюстрацією певних історичних подій, діяльності конкретних осіб. Франко не заперечує тієї істини, що народна пісня дійсно є важливим джерелом вивчення культури, історії народу, але до досліджень її слід залучати не апріорно, а за допомогою докладного критичного розгляду, аналізу. Нагромаджені фольклорні матеріали «являють таку масу суперечностей і подібностей, оригінальних рис і зворотів чи мотивів, спільних різним, далеко один від одного розташованим народам», що тільки їх порівняльне вивчення «відкрило перед дослідниками цілий світ таємних духовних зв'язків вікових течій, впливів і взаємних стосунків, до того часу мало досліджених чи навіть не підозрюваних. Виявилось відразу, що в тій «святій скрижалі» не якийсь окремих народ, а цілі століття найрізноманітніших впливів і зв'язків склали свої крихти і що це є радше великий геологічний поклад, де всуміш зберігаються чи то в цілості збережені, чи то до невпізнання поруйновані і твори місцевого життя, і тисячні мандруючі пам'ятки, занесені морем і суходолом, вітрами і хвилями і льодовиками, засимільовані більше або менше, так що повністю розмотати той закручений клубок в межах одного краю і народу неможливо без одночасного здійснення такої праці справді у всіх народів нашої раси і навіть інших рас, з якими історія зводить нас у стосунки. До здійснення такої велетенської праці ще дуже далеко – перед нами окреслюються її контури, хоч велика маса дослідників невтомно працює над нею» (Франко 1955: 54). Тому вивчення українського фольклору І. Франко не мислив поза його порівняльним вивченням із усною словесністю інших народів світу, передусім – слов'янських.

Уже в одній з ранніх робіт – «Сербські народні думи та пісні», що є рецензією на збірку перекладів українською мовою сербських юнацьких пісень, видану М. Старицьким – дослідник помічає, що вся сила народної фантазії була спрямована на те, щоб звеличити останню добу сербської свободи та героїчну боротьбу Сербії з навалом турецьких загарбників. Величну і глибоко задуману картину являє собою сербська пісня «Косове поле», яка, на думку Франка, сформована пізніше і поєднує в собі частини більш давніх дум косовського циклу. Пісню про Косове поле Франко називає «Іліадою» сербів» (Франко 1980: 54) Вже сам заспів настроює нас поважно, готує до великої і глибоко трагічної розв'язки:

Ой блискоче блискавка з Єдреня,

Грім гуркоче з Цареграда саме,
Громовиця на Косове паде,
Розгрімляє Неманича царство.
То не грім б'є блискавками з неба,
Ох, то турків грецький цар впускає
З Медини у свою державу,
Щоб від сербів боронити греків,
Воювати Неманича царство!
Тільки ж тяжко грек себе одурить,
Одігіре в пазусі гадюку,
А гадюка їхнє царство згубить,
Їхню силу, їхню славу знищить!
Вражі турки взяли шлях-дорогу,
У державу Константина славну
Щоб боровся віки вічні місяць
З християнським православним миром!
(Франко 1980: 55)

Як відомо, у кінці XIII століття у північно-західній частині Малоазійського півострова, на території колишньої держави турків-сельджуків утворилося невеличке володіння на чолі з войовничим князем Османом. Об'єднавши під своєю владою племена, голова тепер вже Османської держави прийняв титул султана.

Провадячи бойові дії з Сербією та Болгарією, Візантія нерідко зверталася по допомогу до османів. Лише вузька протока відділяла турків від європейського берега, переправляючись через неї, турки-османи стали здійснювати грабіжницькі набіги на Балканський півострів. Переконавшись у слабкості балканських країн, османи перейшли від набігів до завоювань. Вони захопили значну частину візантійських володінь у Європі та перенесли свою столицю до міста Адріанополя.

Сербські та болгарські князі намагалися об'єднати свої сили, щоб протистояти османській експансії. Наймогутнішим з них був Лазар Хреблянович, що підкорив собі більшу частину Сербії. У 1382 році турки на чолі з султаном Мурадом I почали завоювання Сербського князівства, було взято Цателіцу та Ніш. Лазарю вдалося зібрати армію, що нараховувала близько

двадцяти тисяч воїнів, залучивши сили феодалів Боснії, Угорщини, Болгарії та Албанії, приєднались також невеличкі загони поляків та волохів.

Вирішальна битва відбулася 15 червня 1389 року на Косовому полі поблизу міста Пріштини, і після цілоденного кровопролиття закінчилася поразкою військ Лазаря. В результаті перемоги на Косовому полі османи досягли гегемонії на Балканах. Поразку ж сербського війська прискорило і те, що угорський король та болгарський цар відрядили для підтримки незначні сили, а Візантійська імперія на цей раз залишилася осторонь від антитурецької коаліції. Після розгрому війська Лазаря усі ці держави були порівняно легко завойовані турецькими султанами.

Отже, початком нещастя в пісні бачиться те, що греки закликали турків у Європу, щоб захиститися від могутніх сербів та інших слов'ян, бо відомо, що серби, особливо їх цар Стефан Душан, та болгари на чолі з Сімеоном часто воювали з греками і навіть погрожували взяти Царгород. Опис Косова поля в пісні також вражає багатством поетичних порівнянь та гіпербол. Довго тяглася кривава битва. Турки перемогли завдяки зраднику, царському зятю Вуку Бранковичу, убито Лазаря, помирає Мурат. Міліца шукає на полі тіла чоловіка, батька Юга-Богдана та братів, відбувається поховання Лазаря. Сумно закінчується розповідь про велику битву.

Болгарський варіант опису Косовських подій поступається сербському в художності та величності зображення. Присутні в ньому і сцена бенкету, і Міліца так само прохає Лазаря залишити хоч одного брата, і гине відважний Мілош з побратимами, але немає розлогих описів поля бою, незчисленного турецького війська, самої битви. Про поразку сербів Міліца дізнається від сокола, що «изтърсува едно бело писмо» та в подробицях від незнайомого юнака-воїна, що поранений несе гірку звістку:

Наша войска вече да не питаш,

Наша войска кърви потопаи

И загина сръбски ми цар Лазар,

И загина Милош Кобиличин;

Проклет да е Юже Бранковиче,

Он предаде наше силна войска.

(Българско народно творчество 1961: 182)

Він попереджає, що скоро турки прийдуть і на Болгарську землю «скоро, скоро

турци че да дойда». Дійсно, після Косовської поразки ніхто вже не мав змоги чинити опір наступу турків на Балканському півострові.

На думку вченого, щодо форми і тону сербські пісні більше нагадують билини великоруські – спокій, детальність опису, крайня об'єктивність, що творить пісню, не залишаючи в ній ніякого індивідуального забарвлення. Але з іншого боку, з огляду на зміст та історичне значення, сербські юнацькі пісні дуже відрізняються від великоруських, і їх скоріше можна порівняти з українськими козацькими думами. Як висновок І. Франко висловлює думки про подібність українського та південнослов'янського епосу, що відзначаються оригінальністю, сміливістю, полемічним запалом. Ця подібність, на його думку, пояснюється умовами творення і побутування епосу цих народів: зосередженість народного життя на боротьбі за свою віру, волю і народність, творення епічної пісенності під час походів у ворожий край, існування пісень та дум як могутнього виховного фактору, що вливав у молодь геройський дух, яким жили батьки.

Праця «Студії над українськими народними піснями» і сьогодні становить найгрунтовніше дослідження джерел і зв'язків українського та південнослов'янського епосу. Початкові розділи «Студій...», де подається аналіз двадцяти п'яти пісень, що хронологічно належать до XV-XVI ст., логічно продовжують порівняльний аналіз і вивчення генези українських пісень, розпочате в коментарях до «Історичних пісень малоруського народу» М. Драгоманова. Найдавніший цикл українських пісень, як вважає Франко, можна було б назвати циклом пісень про турків. Дослідник зараховує до нього пісню про смерть королевича в битві з турками, пісню про Стефана-воєводу та про Івана та Мар'яну. Пісню про смерть королевича у битві з турками можна вважати найдавнішою пам'яткою битви під Варною 1444 р. У тій битві, крім польських та руських вояків, брали участь угри, серби і болгари. Останніх, правда, було небагато, бо цей район обезлюднів внаслідок турецької колонізації, під яку потрапив першим. Тому цю битву не без підстави називали спробою всеслов'янського воєнного походу проти турків. Важливо, що звістка про смерть «сина крілевського» подається з чуток, від якогось чоловіка «з-за Дунаю», що свідчить про мандрі Україною сербських та болгарських співців, які приносили до нашого краю пісні та політичні новини. Аналізуючи пісню про Івана та Мар'яну, Франко зазначає, що деякі подробиці побуту у пісні виразно вказують на XV-XVI ст., коли ті риси ще відповідали дійсності, особливо на південних та східних територіях, що знаходилися поблизу турецько-татарських кордонів. Але у пісні присутні і такі подробиці, що ніколи не відповідали українській історичній дійсності. Турчин приїжджає до Івана як знайомий до

знайомого, чи, точніше, як пан до підлеглого. Він хоче купити жінку, яка йому сподобалась, і тільки в тому випадку, коли Іван не погодиться, погрожує розправою. Це наводить на думку про стосунки у завойованому краї, де турки – пани і мають право поводитися з християнами так, як їм заманеться. Такі стосунки були характерні для Сербії і Болгарії XV-XVII ст. Отже, основа цієї пісні виникла не на українському ґрунті, а була занесена з південнослов'янських земель мандрівними співаками. Звертає увагу вчений і на низку пісень-балад з турецькими мотивами: чоловік карає жінку за зраду з турком, батько продає дочку туркові, брат продає сестру туркові, турок купує сестру-полонянку, теща в полоні у зятя. З притаманною йому науковою скрупульозністю І. Франко відшукує генетичні витoki цих пісень і доводить, що за суспільними стосунками між героями, логікою подій, частково – поетикою, джерелом цих балад є південнослов'янські пісні, «занесені до нас сербо-болгарськими співаками та музиками і тут перетворені на підставі нашого народного життя» (Франко 1984: 80)

І в інших фольклористичних працях при зіставленні українського та південнослов'янського фольклору І. Франко виходить з наявності у минулому широких зв'язків між носіями епічних традицій України і слов'янського Півдня. Чимало пісень, на його думку, були занесені в Україну сербськими і болгарськими «захожими співаками, про яких гостювання в нашій краю маємо немало писаних свідоцтв із XV та XVII в.» (Франко 1984: 62). І. Франко, як і М. Драгоманов, шукає українсько-південнослов'янські пісенні паралелі і зв'язки майже виключно у жанрі історичної балади, але не заперечує цих зв'язків і в інших жанрах.

Але вплив балканського фольклору не обмежується подібністю тем, мотивів, сюжетів та образної системи. Вбачається подібність і в ритмічній будові: розмір пісні про Стефана-воєводу – 12-складовий вірш з цезурою [6+6] – популярний сербський вірш, пісня про Байду первісно також була складена таким самим трохеїчним розміром, як і група пісень про турецьку неволю, тобто була позначена впливом балканської поетичної творчості.

Вартим пильної уваги І. Франко вважає і факт побутування в Сербії коломийкового розміру, адже коломийка, «беручи ритмічно, та сама сербська юнацька пісня, тільки розширена в першій половині». Наявність у сербів ще й мелодій карпатських коломийок, а на Україні – розміру сербських пісень з усією наочністю показує, «що ся подібність не є припадкова і варто було б дошукуватись її джерел» (Франко 1981: 16).

У дослідженні про поетику коломийок І. Франко не раз порушує це питання. Генезу української коломийки він шукає в 10-складовому вірші козацьких пісень лірико-епічного

змісту, а сербських та болгарських – у їхніх епічних піснях, утворених цим же 10-складовим віршем. Зважаючи на те, що таким розміром на Україні, крім багатьох історичних пісень, складені колядки і щедрівки, а на Балканах – переважна більшість пісенного фольклору, – «мусимо припустити існування спільного джерела поетичної творчості у різних слов'янських племен, що в різних часах викликає в них повстання пісень різного змісту з однаковим розміром» (Франко 1955: 99). Отже, зміст цих пісень І. Франко трактує як автохтонне явище у фольклорі південних і східних слов'ян, а їх форму – як загальне надбання цих народів, що сягає праслов'янської спільності. У цьому дослідженні І. Франко впритул підходить до пояснення генетичних зв'язків і витоків уснопоетичної творчості східних і південних слов'ян, що виявилися у широкому побутуванні в них пісень з 10-складовим віршем та коломийковою формою.

І. Франко був одним з перших, хто відгукнувся на статтю М. Дашкевича про зв'язок українських дум і сербських юнацьких пісень. Він вважав її цікавою і корисною у систематизації матеріалів, які свідчать про перебування в Україні сербських «колоністів, вояків, гайдуків, музиків та співаків», котрі, очевидно, занесли на Україну прототип бандури. Але в розробці основної проблеми стаття М. Дашкевича не дає ніякої підстави до твердження про такий чи інший вплив сербських чи болгарських народних пісень на зміст і форму українських дум. Та це ще не означає, на думку Франка, що такого впливу не існувало зовсім, його ще потрібно шукати шляхом детального порівняння. Зіставивши записану на Покутті пісню про Івана та Мар'яну з сербською піснею про Груя Новака, вчений робить висновки про взаємовплив українських і південнослов'янських уснопоетичних творів, що позначився насамперед на пісенному жанрі і меншою мірою – на думках.

Студії вченого переконують, що за всієї самотності фольклор українського та південнослов'янських народів зберіг наявність генетичних, історико-культурних зв'язків і чи не найповніше виявлену типологічну схожість. Виявлення І. Франком таких спільностей допомагає зрозуміти духовну близькість слов'янських народів, яка бере початок із загальнослов'янської спільності, триває впродовж віків, допомагає кращому осмисленню усної поезії кожного народу окремо.

Література:

Българско народно творчество 1961: Българско народно творчество в 12 т. Т.3 Исторические песни / ред Хр. Вакарелски. София, 1961.

Франко 1955: Франко, І. До історії коломийкового розміру. Вибрані статті про народну творчість. К., 1955.

Франко 1980: Франко, І. Сербські народні думи та пісні. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т.26, К.,1980.

Франко 1984: Франко, І. Студії над українськими народними піснями. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 42, К., 1984.

Франко 1981: Франко, І. Українська пісня в Сербії. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 32, К., 1981.

Франко 1955: Франко, І. Як виникають пісні? Вибрані статті про народну творчість. К., 1955.

Інформація про автора:

Мельничук Ірина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету

E-mail: romeo287412@yahoo.com